

Univerzalna odličnost kot izhod iz vrednostnega primanjkljaja

Prof. dr. France Bučar

Povzetek

Odličnost kot sociološki pojem je skup lastnosti, posameznika ali organizacije, ki kot celota omogočajo družbeno integracijo. Tehnološka odličnost je kot vsota znanja in veščin po svojem bistvu del tehnologije, saj šele znanje, ki je adekvatno tehničnim zmogljivostim sredstev za proizvodnjo, omogoča njih polno izkoriščenje. Tudi kot optimum pa je šele ena od sestavin v vrsti drugih lastnosti, ki skupaj zagotavljajo notranje skladno celoto posameznikovega in družbenega bivanja. Brez te skladnosti se posamezne lastnosti lahko spremenijo tudi v svoje nasprotje. To velja tudi za tehnološko odličnost, če je ne spremlja etična vključenost in osmišljenost v skupni cilj posameznikovega in družbenega življenja. Kot orodje je tehnološka odličnost sredstvo, s katerim je mogoče ustvarjati dobro ali zlo. Do te disharmonije je v veliki meri prišlo v sodobni, predvsem tehnološko najbolj razviti družbi in je v veliki meri tudi neposredni vzrok za sedanjo ekonomsko krizo.

Ta disharmonija je hkrati nasledek in vzrok etičnega razkroja.

Summary

Excellency as a sociological notion could be interpreted as a sum of properties of an individual or organization essential to social integration. Technical perfection as a whole of technical knowledge

and expertise represents but an integral part of the technology since only the knowledge adequate to technical capacities of the means of production makes possible their full exploitation. Even as a first rate quality technical perfection makes, however, only one composing part of the properties required to create the necessary harmony of an individual's or community's identity. Without this inner harmony they can turn into their opposite. This relates also to the technical perfection if it is not integrated into the world of ethical values and the final purpose of the individual or social life. As a tool the technical perfection can serve to do good or evil. To a great extent this disharmony appears in the modern societies, above all in the technologically most advanced ones and gives rise to the present economic crisis as it's most immediate source. This disharmony being at the same time the source as well as the consequence of the ethical desintegration.

Namen tega prispevka je na današnjih razmerah, pri nas in v svetu, preizkusiti in dokazati veljavnost znane teze klasika sociologije Emila Durkheima, da je vrednostni svet temelj integracije visoko razvite družbe v nasprotju z mehansko integracijo značilno za nižje razvite družbe, (mehanska in organska solidarnost) in da je temelj naših težav kot visoko razvite družbe v bistvu vrednostna dezintegracija.

Da je problem vrednostne dezintegracije temeljni problem sedanje svetovne družbe, dokazuje sedanja svetovna finančna kriza, za katero se pretežna večina ekonomskih strokovnjakov strinja, da ima vrednostne korenine. Nima korenin v materialnem pomanjkanju, saj je svet dosegel materialno blagostanje, kot ga še ni videl; ima pa

korenine v velikanskem neskladju med t.i. realnim in finančnim sektorjem gospodarstva. Finančni sektor ni odraz proizvodnega ampak se razvija po svoje, kot gonilna sila tega razvoja pa je zanikanje temeljnih vrednostnih načel, ki so podlaga ne samo gospodarstvu ampak celotni družbeni soodvisnosti, ki je končno temelj družbene integracije. Zato problem današnje gospodarske krize ni neka napaka v delovanju in mehanizmu svetovnega finančnega sistema, ki se jo da sorazmerno lahko, kljub svetovnim razsežnostim, z nekaterimi v bistvu mehaničnimi posegi odpraviti. Kriza je sama na sebi posledica globokega vrednostnega primanjkljaja – na kar skuša opozoriti že naslov tega sestavka – podobno kot govorimo o t.i. demokratičnem primanjkljaju pri ustvarjanju nove evropske politične strukture, ki pa je v bistvu le zabrisana koda za vrednostno krizo. Zato zdravljenje ne more biti omejeno samo na zunanje simptome in tudi omejevanje družbene krize ne samo na njen ekonomski odraz.

Ta kriza pa ni od včeraj in se ne kaže samo v ekonomskih posledicah, ki najbolj neposredno in predvsem vidno prizadevajo sedANJI način življenja in blagostanja. (pr. Thurow) V nekem smislu je opozorilo na bolezensko stanje, ki pa ni vidno, dokler z zunanjimi posledicami ne opozori, da je v organizmu nevarno žarišče, ki lahko ogrozi celo njegov obstoj, če pa ga neprizadeto in nevede zanemarjamo v zavetju našega materialnega ugodja, do katerega je pripeljala tehnološka sposobnost proizvajati vedno več in v čim višji kakovosti.

Težnja po dvigu proizvodne odličnosti, na katero so opozarjala predhodna posvetovanja na tem mestu, je po svojem bistvu logična izpeljava načel in vzgibov tehnološke revolucije moderne dobe, ki je podlaga sedanjemu načinu življenja. Ta tehnološka revolucija se je morala odraziti tudi v usmerjanju in upravljanju teh procesov, sicer bi znotraj nje same prišlo do neskladja. Ni mogoče temeljiti

tehnološki razvoj na metodah vodenja, ki so jim podlaga tehnološka stanja izpred njenega nastanka; sicer se pomanjkanje odrazi v splošni zaostalosti in nesposobnosti ujeti korak z gospodarstvom razvitega sveta.

Vendar, ob tem razmisleku je treba nedvoumno ugotoviti, da je tudi prizadevanje za odličnost, ki bo v skladu z možnostmi tehnologije, na eni strani sicer nujnost, na drugi strani pa je istočasno nosilec prav tistih neskladnosti, ki jih prinaša tehnološki razvoj sam po sebi, kolikor ga ne spremlja istočasna analiza posledic, ki jih sproža v družbenem svetu, in temu ustrezno ravnanje. In prav tu gre za morda največji problem sodobnega družbenega sveta. Vrednot, ki omogočajo vzdrževanje družbenega sveta v vseh okoliščinah in razmerah, ni bil sposoben spoštovati in uporabiti v novih razmerah, ki jih je ustvarila tehnološka revolucija s svojim tempom in spremembami. Predstave in razlage sveta, ki naj bi bile vodilo za ravnanje človeka v novih razmerah, so v veliki meri zaostajale za svetom, ki je nastajal pred njegovimi očmi, spremembe ostajale nedožete, v veliki meri nerazumljene in vodile v ravnanje, ki ga je oddaljevalo od nujnega. Mnogo stvari delamo ravno obratno od tistega, kar bi sicer morali.(Galbraith)

Vrednostni svet je hierarhična idejna struktura, notranje logično povezana. Najvišje vrednote imajo univerzalen in nadčasovni značaj. Iz njih izpeljane nižje vrednote so bolj omejene tako v časovni veljavnosti kot tudi krajevnem dosegu. Najnižje so namenjene kot podpora celo neposrednim ciljem in možnostim preživetja neke družbe, odvisno od tega, kakšna sredstva in iz tega izvirajoči način ravnanja so na razpolago. Če se menjajo tehnična sredstva za preživetje, je potrebno tudi ravnanje, ki bo v skladu z novim načinom življenja, ki ga doseženi razvoj zahteva. Stara pravila lahko postanejo ne samo brezpredmetna ampak celo nasprotna novemu načinu življenja. Zanimivo in tudi povsem logično je, da bo

neskladnost najprej in najbolj razvidna prav pri tistih tehničnih in vrednostnih normah, ki so najbolj neposredno vezane na doseženo stopnjo tehnološkega stanja. Tu so potrebne spremembe večinoma tudi najbolj nujne.

Srž problema je v logični povezanosti hierarhije vrednot. Če najnižje, pretežno tehnične norme, ki so najbolj neposredno vezane na zatečeni način življenja, izgubljajo svojo veljavo, se zaradi logične povezanosti lahko zamaje tudi sklop višjih in celo zgradba najvišjih vrednot. (primerjaj Guillebaud, 87). 'Lahko' seveda ne pomeni tudi 'nujno'. Da to lahko ne postane tudi nujno, pa sta potrebna stalna kritična analiza, ki običajno presega sposobnost in pripravljenost uporabiti za to potrebni miselni napor, in na drugi strani potrebna časovna oddaljenost, da novo nastalo stanje duševno in duhovno predelamo. Nobeden od teh dveh temeljnih pogojev ni bil izpolnjen. Rastoče materialno blagostanje, ki ga je prinašala tehnološka revolucija in ki je v trenutni končni posledici pripeljala do t.i. potrošniške družbe, ni (bila) ravno spodbuda za poglobljeno kritično razmišljanje o tem, kar je po vsem videzu docela zadovoljivo. Po drugi strani pa je novo blagostanje povsem v nasprotju s stereotipi, ki so uravnavali družbo relativnega pomanjkanja, v katerem je človeštvo živelo vse doslej. Novo stanje relativnega blagostanja se je zgodilo navidez bolj kot čudež in ne kot rezultat moralnih zapovedi in prepovedi, ki so veljale doslej. Vsekakor kot nekaj, česar ni mogoče razložiti s konvencionalno modrostjo družbe relativnega pomanjkanja.

Razvrednotenje dela

Pomanjkanje samo po sebi terja trdo in mukotrpno delo, če mu hočemo ubežati. Trdo delo, visoko na listi vrednot, je bilo vedno pojmovano kot temeljni pogoj za preživetje. Cela vrsta rekov še

danes potrjuje to pradažno modrost. S tem je povezana cela vrsta dodatnih etičnih norm kot so varčnost, pripravljenost na negotovo prihodnost, solidarnost, spoštovanje sprejetih obveznosti in dane besede itd.

Za tehnološko nizko razvito gospodarstvo, posebej za kmetijsko, kjer je pred prvo svetovno vojno živel pretežno večina slovenskega prebivalstva, v veliki meri pa celo še pred drugo, je bilo trdo, skoraj v celoti fizično delo, za vsakogar pogoj za preživetje. Tudi v sorazmerno maloštevilnih dejavnostih, ki niso bila neposredno vezana na fizično delo, posebej na področju intelektualnih storitev in vodenja gospodarstva je bila potrebna stalna skrb za uspešnost, in prisotnost pri delu. Ali trdo delo ali revščina, pomanjkanje in tudi fizični propad. Druge izbire ni bilo. Tudi organizacija dela je bila podvržena tej naravni prisili. Osvoboditev od neposrednega trdega fizičnega dela je v takih razmerah običajno pomenila socialni premik navzgor in bila skoraj vedno povezana tudi z boljšimi gmotnimi možnostmi za preživetje. Fizično delo je danes ob tehnološkem napredku večinoma zgubilo nekdanjo trdoto (čeprav ne v vseh primerih), pa vendar predstavlja še vedno spodnji del družbene slojevitosti. (Tudi v komunizmu!). Res da je delo na teh področjih dostikrat zvezano z neugodnimi zunanjimi vplivi. Vendar zgleda, da je družbeni status glavni dejavnik pri odločanju za tako delo. Napornost dela, fizična in vedno bolj tudi miselna, še vedno tudi v spremenjenih tehnoloških razmerah ohranja svoj nekdanji pečat socialne podrejenosti. Napredujoča tehnologija je omogočila, da dobiva odločilni pomen upravljanje posameznih procesov, vse manj neposredno sodelovanje v njih. To ima za posledico, da operativno delo v teh procesih, tudi če gre pretežno za miselni napor, ni odločilnega pomena za njegovo končno oceno. Zato na družbeni lestvici zaostaja za vodstvenimi opravili po pomenu in nagrajenosti. Manj je

zato v tehnološko najbolj razvitih deželah privlačno celo visoko strokovno delo na inženirskih in naravoslovnih področjih, celo v računalništvu in drugih najmodernejših tehnologijah, vedno večji pa pritisk za upravne in vodstvene položaje. Tudi medicina ni več področje, ki bi po svoji privlačnosti lahko tekmovala z višjimi vodstvenimi položaji, predvsem pa terja globoko predanost delu – kar terja večji napor in večjo prisotnost. Napora in zavezanosti delavnemu ritmu pa si ob tehnologiji, ki obeta, da bo človeka »dokončno osvobodila«, ljudje vedno manj želijo.

Vrednote neposredno vezane na delo

Predvsem pa je delo ob velikanskem tehnološkem napredku zgubilo svojo posvečenost kot vrednota, ki ustvarja veličino človeka kot osebnosti. Ko je bila usoda posameznika vezana izključno na uspešnost njegovega dela, je bil njegov socialni in gmotni položaj tudi dokaz za njegovo uspešnost pri delu. Delo je bilo znak posvečenosti in 'predanosti božjemu poslanstvu' človeka. Brezdelnost in lenoba je pregreha, ki ogroža ne samo vrednote, na katerih temelji svet ampak tudi človekov fizični obstoj.«Kdor ne dela,naj tudi ne je!«

Ozki okviri za preživetje, vezani v glavnem na fizično delo, so narekovali tudi družbene odnose, ki so omogočali s tem skladen način življenja.

Ta ureditev je bila podprta z vrsto moralnih zapovedi in prepovedi, ki so ji omogočale polno življenjsko učinkovitost v danih razmerah.

Vsekakor občutek in dolžnost solidarnosti, nesebičnost in pripravljenost pomagati sosedu v stiski, ker je bilo življenje izjemno ranljivo pred naravnimi vplivi, zoper katere ni bilo prave zaščite, pa naj je šlo za bolezni ali naravne nesreče. Brez solidarnosti in medsebojne pomoči družba ne bi mogla preživeti.

Brez kakih formaliziranih zavez se je bilo zanesti na dano besedo, ker bi brez nje ne bila zagotovljena normalna pravna varnost, saj se to življenje primarno ni opiralo na varnost, ki jo zagotavlja država ampak na stoletna izročila, ki so nudila večjo varnost kot spremenljiva državna oblast. Držati dano besedo je brez naslonitve na kak konkreten primer zaživelo kot samostojna vrednota, brez katere normalno sožitje ni možno.

Skromnost in varčnost, lastnosti, ki še danes veljata kot znak notranje uravnovešene osebnosti, sta bili v razmerah takratnega gospodarstva ne samo etični vrlini ampak življenjska nuja. (Gl.Weber) V največji meri sta delovali tudi kot nezgodno in življenjsko zavarovanje. Odvisnost od naravnega okolja ni dovoljevala sprotnega trošenja vsega pridobljenega dohodka, večinoma v naravni obliki, pa tudi trošenja, ki bi šlo prek splošno sprejetih meril, ki so dovoljevala čim bolj skromno zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb. Zopet, brez navezanosti na posamezen konkreten primer sta veljali kot vrlini, pomembni tudi za človekovo telesno in še posebej duševno zdravje. Iti prek skrajno utesnjenih razmer prehranjevanja in bivanja pa večinoma ni bilo niti možno, čeprav je dostikrat vsiljena skromnost zaradi neugodnih razmer ogrožala tako zdravje ljudi kot potrebno ustvarjalnost.

Skromnost in zavestno pristajanje na stanje, ki so ga te skromne možnosti ustvarjale, pa je poleg pozitivnega vpliva na notranjo uravnovešeno osebnosti delovala tudi negativno na podjetnost in stremljenje po višjem. Spravljivost z zatečenim se je iz pozitivne skromnosti spremenilo v značajsko hipoteko: bodi zadovoljen s tistim, kar imaš, ne segaj po tistem, kar ni zate. To je v veliki meri ubijalo prepotrebno podjetnost in se spreminjalo v škodljivo neodločnost, v pristajanje na superiornost tujega. Krčenje našega narodnega prostora gre v nemajhni meri prav na račun take

spravljalivosti, ki so jo nam nenaklonjeni tujci posebej poudarjali kot nujno potrebno skromnost in krščansko krepost.

Družbeni položaj izpodrine delo kot absolutno vrednoto

Ravnanje slehernega posameznika narekuje notranje skladen sklop vrednot, ki jih sprejema kot vodilo pri zasledovanju lastnih interesov in v čemer vidi tudi smisel svojega bivanja. Če stopi družbeni položaj in z njim povezane gmotne ugodnosti na prvo mesto med cilji njegovih prizadevanj, se po notranji hierarhiji vrednot celoten njegov vrednostni sistem uskladi s tem najvišjim ciljem. Posamezno ravnanje dobi značaj vrednote, kolikor služi temu glavnemu cilju.

To pa niso nujno vrednote, ki veljajo v družbi solidarnosti, v družbi, ki si kot svoj cilj zastavlja blagostanje čim večjega števila svojih članov, njihovo enakost ali celo njihov dvig na čim višjo stopnjo človekovih duhovnih zmogljivosti. Sleherna družba lahko obstane le, če se sleherni njen član vključuje v nek skupni cilj, ki ga sprejema kot smisel svojega bivanja. Njegova struktura vrednot se nujno uskladi s tem končnim ciljem, tudi če je ta cilj sprejet bolj podzavestno kot posebej izdelan sistem. Ljudje sicer ne ravnaajo vedno v skladu s priznanim veljavnim sistemom vrednot. Vendar ga kot merilo vsi sprejemajo: ve se, kaj je prav in kaj ni. Če pa tega merila ni, če ni nekega skupnega cilja, ki ga vsi priznavajo kot najvišjo vrednoto, ki mu vsi podrejajo svoje ravnanje, in je na prvo mesto postavljen lastni položaj in status, je družba zgubila kompas in temeljni dejavnik svojega povezovanja. Funkcijo najvišjega integratorja lahko opravlja samo vrednota, ki jo vsi priznajo kot vodilo in merilo. Ta vrednota je vedno duhovna in je fizična sila ne more nadomestiti.

Svet obilja, ki ga je čez noč prinesel 'tehnološki čudež', nekako ni bil, vsaj s tega vidika, rezultat znoja in trdega dela. Naj se je človek nekoč še tako dajal za povečan kos kruha, je le malokaterim uspelo, vsekakor pa ne brez vztrajnosti, odrekanja in garanja. Sledi, do večjega kosa kruha, kot prispodobe, pot ne vodi samo ali pa celo sploh ne prek teh nekoč tako povzdigovanih kreposti. Če so kaka lažja ali celo bolj učinkovita sredstva, se je treba usmeriti na drugačno pot. To pa se je v novih razmerah izkazalo kot povsem dobrodošla, skoraj sama po sebi umevna alternativa.

'Kdor ne dela naj tudi ne je' je postalo geslo, ki s stvarnostjo nima prave zveze. Trdo delo, ki vsrka celega človeka, je prej ovira, kot pogoj za uspeh. Tudi pojem uspešnosti dobiva novo vsebino. Pomeni predvsem večjo družbeno moč in s tem posredno tudi več gmotnih dobrin. Gmotni uspeh namreč ni neposredno odvisen od uspešnosti v ustvarjanju novih dobrin. Pravi uspeh je odvisen od položaja v družbi. Za položaj v družbi pa niso nujno potrebni uspehi v proizvodnji, pač pa družbena moč. Družbena moč temelji na sposobnosti in možnosti spraviti druge v svojo odvisnost. Kadar in kolikor so odvisni, toliko bolj so sami in njihov gmotni položaj odprti za poseg s strani tistega, ki ima nad njimi potrebno moč, da jih prisili v obnašanje in način ravnanja kot ustreza njegovim koristim. To samo po sebi sicer ni kako novo odkritje. Vedno je bilo v družbi tako. Vendar, uveljavljati družbeno moč nad drugimi zadeva ob objektivno mejo tehničnih možnosti, ki je ni mogoče prekoračiti. Uveljavljanje in izvajanje družbene moči je bilo zaradi nizke proizvodnosti dela vezano na vrednostni sistem, ki je podrejenega silil, da je preživel samo s trdim delom in da je s sadovi svojega dela ravnal skrajno skrbno. Tudi ob tej skrbnosti je bil stalno izpostavljen vsem mogočim nevarnostim, ki so zadevale zdaj enega zdaj drugega in se je zoper nje mogel zavarovati samo s sodelovanjem in solidarnostjo. Ta družbena ureditev je bila v zavesti ljudi sprejeta

kot samo po sebi umevna, saj jo je življenjska izkušnja tudi stalno in sproti potrjevala. Bila je sprejeta kot urejen vrednostni sistem, kjer drugače tudi ne more biti in je kot taka del lastnega vrednostnega sveta vsakega posameznika.

Osnove tega sveta pa so se s tehnološko revolucijo bistveno spremenile. Eno je gotovo: Svet relativnega pomanjkanja, ki je družbo spremljal vso preteklost, je za nami. Gmotno se družba koplje v izobilju. Ne za vse enako, razlike se ponekod celo povečujejo. Prehodno smo celo v globoki gospodarski krizi, ki pa seveda ni kriza pomanjkanja gmotnih dobrin Norme, ki so urejale svet pomanjkanja, so postale večinoma brezpredmetne, saj se nanašajo na svet preteklosti.

Ne velja pa seveda ta ugotovitev za norme, ki so nadčasovne in veljajo za sleherno družbeno ureditev. Hierarhična skladnost celotnega vrednostnega sistema, kjer so vrednote nižjega reda tudi logično izpeljane iz vrednot višjega reda pa je v tem nestabilnem in prehodnem razdobju, ko so bile nekatere vrednote nižjega reda usmerjene izključno v podporo družbene ureditve preteklosti, pa je pripeljala do pojava, in celo do stiske, ki jo označujemo kot krizo vrednot. Kriza vrednot naj bi bila eden glavnih in ključnih problemov destabilizacije družbe, ker je vrednostni sistem temeljni pogoj za njeno integracijo.

Kriza vrednot

Krizo vrednot bi lahko pojmovali tudi kot problem notranje neskladnosti vrednostnega sistema. Ko so mnoge norme, na katerih je temeljil dosednji svet pomanjkanja, zgubile svojo smiselnost, se je zamajala celotna vrednostna zgradba, ki more temeljiti samo na dosledni notranji skladnosti. Zaradi hitre dinamike sodobnega sveta vrednot, ki so podpirale nekdanji svet, ni bilo mogoče nadomestiti z

novim vrednostnim sestavom. Ker pa je ta mogoč samo v svoji celovitosti in skladnosti, ta pa v sedanji dinamiki ni bila nadomeščena z normami, ki naj bi določale ravnanje v novih pogojih, je celoten sistem zapadel v krizo. Zakaj naj bi neke norme veljale, druge pa ne ? Prišlo je do vrednostne praznine in etične relativizacije, ki resno ogroža celotno družbeno strukturo. Največja žrtev so prav najvišje etične vrednote, brez njih pa družba ni sposobna normalnega obstoja, še posebej če se ta etična praznina uveljavi na najvišjih mestih družbenega odločanja, kjer so največje možnosti neetičnega ravnanja, vsekakor pa navadno z najbolj dalekosežnimi posledicami.(Brzezinski)

Pohlep in težnja po dohodku brez ustvarjalnega dela imata prav na teh mestih največje možnosti. A se nista naselila samo v finančne institucije. Postala sta sestavina »racionalnega ravnanja normalnega racionalnega človeka«.Varčnost kot značajska lastnost in varčevanje za razmere negotovosti ob skromni proizvodnosti sta kot način obstanka v novih razmerah obilja zgubila svoj prvotni smisel. Varčnost brez priznanja negotove prihodnosti, ki jo obilje spreminja v absolutno zanesljivost ali vsaj brezskrbnost, postaja nesmiselna in služi kvečjemu kot dokaz nesposobnosti slediti novim razmeram. Enako tudi denarno varčevanje v finančnih institucijah prvenstveno ni več namenjeno zagotavljanju varnosti pred negotovo bodočnostjo ampak ustvarjati možnost povečevanja premoženja. 'Sposoben človek današnjega dne ne varčuje ampak nalaga denar v naložbe, ki naj čim več prinesejo'. Denar je treba 'plemenititi', samo revež še varčuje na hranilni knjižici.

Optika je obrnjena. Nekdanji strah pred bodočnostjo je izpodrinilo samozaupanje in vera v sedanjost. (prim.Touraine). Živimo samo eno življenje in to življenje je treba čim bolje izkoristiti. Zato upadanje zanimanja za vprašanja, ki presegajo neposredno sedanjost. Želja po uživanju in kvaliteti življenja se spreminja v

pravico živeti svoje lastno življenje tudi ob neupoštevanju enakih pravic drugih, celo zakonskega partnerja, vsekakor pa tudi starejše ali prihajajoče generacije. Razkol med različnostjo interesov različnih generacij, zlasti dolgoročnih interesov staršev in otrok, zaposlenih in upokojencev, delavcev in delodajalcev je tipičen pojav dobe, kjer so vprašanja bodočnosti odrinjena na stranski tir.

Znanost in relativizacija resnice

Ob usmerjenosti, kjer uspehi v gmotnem položaju zagotavljajo navidezno smiselnost in utemeljenost bivanja, seveda izgubljajo smiselnost vprašanja, ki presegajo posamezno življenje in ki zadevajo vprašanja preživetja človeka kot enkratno nadčasovno stvarnost. (pr.Gonz) To so v prvi vrsti vprašanja etike, ki ni usmerjena le v vprašanja kako preživeti posamezniku ampak predvsem kako naj preživi človek kot vrsta. Če ' je za nami potop' nas seveda velika etična vprašanja bolj malo zanimajo. Tu pa je naslednji temeljni razlog sedanje 'krize vrednot'. Velika etična vprašanja za ljudi, katerih pozornost je vsa obrnjena v sedanost, zgubljajo svojo pomembnost. Ker pa je sleherna družbena skupnost povezana na temelju skupnih vrednot, te vrednote pa nadomešča vera v moč znanosti in tehnologije, ki je tudi dejansko omogočila in zagotovila sedanjo blaginjo, je povezanost družbe na etičnih načelih v veliki meri nadomestila vera v moč znanosti. Ta vera je v veliki meri postala eden glavnih povezovalcev sodobne razvite družbe.

Znanost kot družbeni integrator pa to svojo vlogo nujno le slabo opravlja. Integrativno vlogo lahko povsem zanesljivo opravlja samo neko načelo ali vera v načelo, ki ima značaj dogmatičnosti in ki zato velja v vseh okoliščinah ne glede na njih spremenljivost. Moderna znanost, ki je pripeljala do sedanjega gmotnega blagostanja in ga tudi vzdržuje, je pozitivistična znanost. Ta znanost pa ne more

priznati nikakršnih dogem in nikakršnih absolutnih resnic. Absolutno je samo, da je vse relativno. Najvišje etične vrednote pa so absolut, ki ne prenese nikakršne relativizacije. Je ali pa ni. Vmes ni ničesar. Znanstvena resnica pa je vedno samo relativna resnica, etična resnica vedno samo absolutna.(pr.Changeux-Ricoeur) V to past relativizma se je ujela sodobna družba, ker zaradi vere v znanost kot odgovor na vsa vprašanja sedanjosti in bodočnosti zavrača sleherno dogmo in zanika svet vrednot, ki ne podlega neposrednemu empiričnemu preverjanju. Najvišje etične vrednote pa so empiričnemu preverjanju nedosegljive.

Tako se tudi posameznik ne čuti zavezanega nekim absolutnim resnicam in absolutnim etičnim normam. Kaj bo tedaj vodilo za njegovo ravnanje?

Neka resnica, ki si jo kot svojo osebno ustvarja sam. In ker velja človek sam po sebi kot najvišja dobrina, ima tudi sam pravico, da si ustvarja lastni svet vrednot in svojo lastno resnico, ki naj bi uživala zaščito pred vsemi posegi od zunaj. Njegova relativna resnica pa seveda sledi pritiskom okolja. Ta pa je: vedno več gmotnih dobrin, ki mu jih sodobna tehnologija omogoča, vedno več bogastva, ki mu zagotavlja višji družbeni status in položaj, vedno močnejše obvladovanje in podrejanje svojega družbenega in naravnega okolja; pot do tega pa seveda ni v težkem fizičnem delu ampak v obvladovanju in premagovanju ovir, ki mu jih na tej poti postavljajo tekmeči, ki si želijo isto kot on sam in za to uporabljajo ista sredstva. Ta boj je neizprosen in se mu je težko izogniti. Ne gre samo za najvišja vodilna mesta v družbeni strukturi. Zajema vsa mesta in položaje.

Osebna in družbena emancipacija

Vse velike socialne preureditve so se vedno sklicevale na osvoboditev človeka kot svoj glavni cilj: Osvoboditev od obstoječih socialnih vezi. Samo marksizem je nastopil z geslom, da bo zavladal tudi nad naravo in si jo podvrigel, kar se je končalo z njegovim lastnim propadom. Nobenemu osvobodilnemu poslanstvu se ni posrečilo, da bi ljudi osvobodila socialnih vezi, ki so jih silile v različne oblike soodvisnosti in medsebojnih obveznosti. Kvečjemu je obveznosti različno porazdelila glede na novo vlogo posameznih družbenih slojev pri zagotavljanju pogojev za družbeno preživetje. V vseh dosedanjih ureditvah je bila pretežna večina ljudi postavljena v položaj odvisnosti od tistih, ki so odredjali njih ravnanje pri dejavnostih potrebnih za preživetje družbe. Možnosti izven tako odrejenih okvirov ravnanja so bile večinoma zelo skope ali celo nične. Popolna svoboda je sicer že pojmovno neuresničljiva in je ne more biti deležna niti elita na vodstvenih položajih. Vedno gre le za obseg večje ali manjše odvisnosti, torej večje ali manjše stopnje svobode. Svojo človečnost posameznik res lahko udejanja le v svobodi. Ker ta v polnosti ni dosegljiva, je tudi uresničitev polne človečnosti lahko le ideal, nikoli dosežena stvarnost. Nikoli pa se človek ne more odreči svoji težnji po svobodi, ker bi se sicer odrekel svoji človeškosti. Presoja sleherne družbene ureditve je zato v kriteriju, kolikšno stopnjo svobode za kolikšno število ljudi je bila sposobna uresničiti.

Šele po drugi svetovni vojni so bile zaradi prodora nove tehnologije in s pojavom t.i. potrošniške družbe, prvič v zgodovini ustvarjene možnosti, da so ljudje v delovnem procesu ustvarili več, kot je bilo najnujnejše potrebno za golo preživetje in da je ta višek omogočil tudi večjo svobodo. Najprej večje možnosti v razpolaganju z dohodkom; večjo svobodo in možnost izbirati zaposlitev; večjo

osebno neodvisnost, ker ni bilo več nuje »živeti iz rok v usta«; neodvisnost od vrste institucionalnih omejitev, pa naj je šlo za patriarhalne odnose znotraj družine ali lokalne skupnosti, omejitve, utemeljene na spolnem, rasnem, verskem, ideološkem razlikovanju in pod. Vse te in podobne omejitve so prihajale v nasprotje z naravo množične proizvodnje in v njej zasidrano tekmovalnostjo, predvsem pa s svobodo potrošnika. Nekdanje vrednote, ki so navajale k varčnosti in previdnosti pri razpolaganju z dohodkom, so kar naenkrat postale ovira za družbeni razvoj, skoraj protivrednote, saj zavirajo potrošnjo. Če je zgodnji kapitalizem rabil formalno svobodnega delavca kot proizvajalca, rabi sedanji visoko razviti kapitalizem svobodnega potrošnika. Potrošnika, ki bo čim več zaslužil, da bo lahko čim več trošil, potrošnika, ki bo svobodno zapravljaj razpoložljivi dohodek in ga nihče ne bo več omejeval v njegovi svobodi razpolaganja s samim seboj. Uveljavljanje potrošniške družbe se zato navezuje na istočasni proces t.i. »emancipacije«, osvobajanje izpod oblasti različnih družbenih institucij in različnih ideoloških tabujev.

Osebna emancipacija kot prednost in kot breme

Predvsem naj bi moralna emancipacija pomenila osvoboditev izpod pritiska etičnih norm vezanih na kakršnokoli absolutno resnico. Ker naj bi absolutne resnice ne bilo in si jo ustvarja vsakdo sam zase, prihaja tudi do relativizacije celotnega etičnega sistema. Ker je vrednostni sistem najpomembnejši družbeni integrator, enotnega vrednostnega sistema pa ni, ker si ga ustvarja vsakdo sam zase, je potrošniška družba izjemno slabo notranje povezana. Sleherna vrednota omejuje. Če hočeš biti povsem neodvisen, ne moreš sprejemati nobenih vrednot, ki prihajajo od zunaj, ki nimajo izvora v tebi samem ali če jih ne ponotranjiš kot svoje. Kako naj bo družba

notranje povezana, če nihče ne pristane na kakršnekoli skupne ideale, ali enako verovanje, enake zapovedi in prepovedi, enako pojmovanje skupne zgodovine itd. (prim. Taylor). Vsaka pripadnost katerikoli skupnosti pomeni odpoved svobodnemu ravnanju izven načel, ki jih taka skupnost sprejema kot temelj svoje integracije.

Značilnost te emancipacije je med drugim tudi negativen odnos do tesnejše pripadnosti katerikoli skupnosti. Morda je v tem pogledu posebej značilen odnos do narodnosti. Pripadnost določenemu narodu posameznika omejuje v absolutni svobodi, ker ga vkaluplja v svoje kulturne vzorce, svoj jezik, tudi način mišljenja. Zato je za današnji modernizem značilen odklonilen odnos do narodne pripadnosti ali vsaj enačenje s kako nadnacionalno povezanostjo. Biti neposredno državljani sveta, ali vsaj Evrope in pod. Zlasti nekateri mladi izobraženci občutijo slovenščino kot oviro pri njihovem vključevanju v velike mednarodne projekte in raziskave.

Relativizacija vrednostnega sistema je tudi sama po sebi dejavnik družbene destabilizacije. Trden, v bistvu dogmatičen vrednostni sistem, saj drugačen ne more biti, ni podvržen racionalnemu razmisleku. Stoji s svojo lastno močjo. In dokler je tak, je temelj največje družbene stabilnosti. Če pa naj se vrednostni sistem s svoje dogmatične višine preseli na racionalno osnovo, kar naj bi bilo opravičilo za sodobno emancipacijo, je to zahteva, ki daleč presega izobrazbeno stopnjo in analitične sposobnosti povprečja, da bi lahko z lastnim spoznanjem nadomestilo to, v kar ga je doslej silila dogmatična zapoved. Splošna izobrazba je danes na bistveno višji ravni, kot je bila doslej. Za razumsko dojetje etičnega sveta pa je potrebna vrhunska izobrazba, velika sposobnost refleksije in intelektualni napor, ki ga povprečje ne zmore, niti ni pripravljeno ga vanj vložiti. Izobraženost tudi na visokošolski ravni je glede na razširjenost v sodobni družbi dosegla že sorazmerno visoko stopnjo. Soočanju z izzivi svobode pa še zdaleč ni kos. Zadovoljuje se zato v

veliki meri s konvencionalno modrostjo, dostikrat celo s komercialnimi publicami, navideznimi novimi odkritji, z vero v vsemogočnost znanosti, ki mu je pričarala udobje, ki ga doslej ni poznal in o njem tudi sanjati ni mogel. Hkrati pa je ob svoji domnevni veliki vednosti pripravljen suvereno soditi o vseh velikih problemih sveta in človeka.

Literatura

Brzezinski, Zbigniew, 1993: Out of control, Global turmoil on the eve of the twenty-first century, Scribner's 1993

Changeux J.P./Ricoeur P., 1999: La nature et la regle, Odile Jacob 1999

Durkheim, Emile, 1933 (1893): The division of labor in society, N.Y. The free press

Galbraith, J.K., 1958: The affluent society, slov. prevod: Družba, ki živi v izobilju. Lj. Cankarjeva zal. 1964

Gonz, Andre, 1997: Misere du present, richesse du possible, Galilee 1997

Guillebaud, Jean Claude 1999: La refondation du monde, Paris Seuil

Taylor, Charles, 1998: Les sources du moi. La formation de l'identité moderne. Fr. prevod, Seuil)

Thurow, Lester, 1996 : The future of capitalism, William Morrow, N.Y. 1996

Touraine, Alain, 1992: Critique de la modernité, P. Fayard 1992

Weber, Max : The protestant ethic and the spirit of capitalism, London, 1930